

УДК 373.3.91:3:9+159.955

DOI <https://doi.org/10.52726/as.pedagogy/2022.1.34>

Г. І. ЄРКО

*викладач-методист, голова циклової комісії суспільних та художньо-мистецьких дисциплін,
Комунальний заклад вищої освіти «Луцький педагогічний коледж»
Волинської обласної ради, м. Луцьк, Україна
Електронна пошта: halynayerko@lpc.ukr.education
<https://orcid.org/0000-0002-7637-8558>*

Ю. А. ЛУЦЮК

*викладач циклової комісії суспільних та художньо-мистецьких дисциплін,
Комунальний заклад вищої освіти «Луцький педагогічний коледж»
Волинської обласної ради, м. Луцьк, Україна
Електронна пошта: yulutsyuk@lpc.ukr.education
<https://orcid.org/0000-0003-4322-7929>*

ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ІЗ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ТА ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ: ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТ

Зазначено, що підготовка майбутнього вчителя до формування в учнів/учениць критичного мислення має відповідати вимогам сучасної початкової освіти, які визначено у концепції «Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи» (2016), Законі України «Про освіту» (2017), Державному стандарті початкової загальної освіти (2018), Законі України «Про повну загальну середню освіту» (2020). Визначено, що сьогоденні важливо з'ясувати сутність та шляхи впровадження критичного мислення в практичному дискурсі, якому присвячено чимало наукових розвідок.

Мета статті – крізь призму практичних вправ показати особливості формування критичного мислення в учнів/учениць початкової школи у контексті вивчення громадянської та історичної освітньої галузі в інтегрованому курсі «Я досліджую світ».

У статті наводяться приклади конкретних вправ щодо формування критичного мислення в учнів/учениць початкової школи при вивченні громадянської та історичної освітньої галузі в інтегрованому курсі «Я досліджую світ».

Авторами визначено особливості та необхідність практичного використання технології критичного мислення в початковій школі як невід'ємної складової успішного формування особистості. У результаті аналізу було сформульовано, що інтерактивні методи й технології в контексті реформування сучасної системи освіти повинні мати вагомні переваги над традиційними, а тому їх необхідно впроваджувати та розвивати.

Методика проведення уроку інтегрованого курсу «Я досліджую світ» з громадянської та історичної освітньої галузі за технологією розвитку критичного мислення залежить від його предметного наповнення і дидактичних завдань, від типу уроку, що варто враховувати вчителю.

Ключові слова: технологія критичного мислення, початкова школа, особистість, інтегрований курс, громадянська та історична освітні галузі, інтерактивне навчання.

Поставлення проблеми. Підготовка майбутнього вчителя до формування в учнів/учениць критичного мислення має відповідати вимогам сучасної початкової освіти, які визначено у концепції «Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи» (2016), Законі України «Про освіту» (2017), Державному стандарті початкової загальної освіти (2018), Законі України «Про повну загальну середню освіту» (2020).

Закон України «Про освіту» визначає, що «метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагачення на цій

основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу Українського народу, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору» [Закон України «Про освіту», 2017].

Виходячи з вищесказаного, варто зазначити, що навчання майбутніх педагогів має бути наповнене таким змістом, щоб вони могли передати отримані знання та навчити учнів/учениць орієнтуватися в сучасному світі, мати досвід творчої діяльності, вміти користуватися новими інформаційними технологіями, виокремлювати необхідну йому/їй інформацію, використовувати її за призначенням.

Критичного мислення неможливо навчити пасивними методами, тому варто зацентувати увагу на інтерактивних методах. Вибір методів навчання з інструментарію технології розвитку критичного мислення є досить об'ємним, тому він залежить від завдань, які ставляться в тій чи іншій частині уроку. Лише правильне розуміння і використання потенціалу кожної частини навчального заняття допоможе правильно підібрати методи, і таким чином, уникати помилок.

Сьогодні важливо з'ясувати сутність та шляхи впровадження критичного мислення в практичному дискурсі, якому присвячено чимало наукових розвідок.

Аналіз попередніх досліджень. Проблемі формування критичного мислення приділяється особлива увага як і в царині зарубіжної педагогіки, так і вітчизняної. Формуванню критичного мислення приділяють увагу такі українські науковці, як С. Терно, О. Тягло, В. Козира, В. Химинець та ін. Серед наукових розвідок українських педагогів варто відзначити роботи О. Пометун, яка приділяє увагу проблемам розвитку критичного мислення не лише серед старшокласників, але і серед учнів/учениць початкової школи [Пометун 2020], звертаючи увагу не лише на особливості впровадження, а й на практичну складову.

Мета статті – крізь призму практичних вправ показати особливості формування критичного мислення в учнів/учениць початкової школи у контексті вивчення громадянської та історичної освітньої галузі в інтегрованому курсі «Я досліджую світ».

Результати та дискусії. Вчитель, у якого сформовано критичне мислення, має здатність формувати в учнів/учениць вміння критично оцінювати події та факти життя суспільства, його минулого та сьогодення.

Наведемо приклади використання інтерактивних вправ з технології критичного мислення в початковій школі при вивченні громадянської та історичної освітньої галузі, враховуючи три складові уроку – етап актуалізації знань та мотивації навчальної діяльності, етап сприймання й осмислення навчального матеріалу, етап консолідації знань, умінь і навичок [Єрко, Луцюк 2022].

Методичний прийом «Т-таблиця» буде ефективним при роботі з учнями/ученицями щодо формування критичного мислення при вивченні інтегрованого курсу «Я досліджую світ» на етапі актуалізації знань та мотивації навчальної діяльності учнів/учениць. Важливим у прийомі є те, що учні/учениці ставлять власні запитання з теми, які виявляють їх зацікавленість тією чи іншою стороною питання; здійснюють стислий запис інформації з теми, яку учні/учениці отримали на уроці, а також планування власних кроків щодо можливих шляхів навчання. Мета цього інтерактивного прийому – навчити учнів/учениць розуміти різні позиції; аналізувати певну ідею чи порівняти аргументи «за» і «проти», переваги та недоліки.

При вивченні теми «Чому важливо знати своє минуле?» у 4-му класі [Волощенко, Козак, Остапенко 2021: 42–43] можна використати зазначений методичний прийом.

Завдання. Розділити аркуш навпіл, або зобразити на ньому велику літеру «Т» (отримаємо умовну таблицю для твердження «за» і «проти»).

Учні/учениці мають обґрунтувати свою думку щодо такого висловлювання: «*Без знання минулого не побудуєш майбутнього*».

АРГУМЕНТИ	
ЗА	ПРОТИ
<p>Ми пов'язані історично з людьми, які жили до нас, і з подіями, які відбувалися раніше.</p> <p>Ми є частиною багатовікової історії й повинні з повагою ставитися до минулого своєї країни.</p>	<p>Не всі події та люди пов'язані з моїм життям.</p> <p>Ми маємо з повагою ставитися до тих подій, які є сьогодні; минуле – це неважливо, а тим паче майбутнє, про яке ми не знаємо.</p>

Кожна родина береже традиції та реліквії, які переходять з покоління в покоління.

Минуле допомагає знайти відповіді на багато питань сьогодення.

Не всі родини мають реліквії та й не вважають, що це потрібно. І без них можна прожити.

Історія не дає відповіді на всі питання, і нічого не навчає.

Важливо, щоб протилежні докази щодо одного й того ж твердження писалися одне навпроти одного – це дасть змогу побачити особливості висловлених доказів та аргументів.

Також як на етапі актуалізації знань та мотивації, так і на етапі консолідації знань, умінь і навичок навчальної діяльності учнів/учениць у 3-му класі буде ефективним **прийомом «Знаємо – хочемо дізнатись – дізналися» (Таблиця «З – Х – Д»)**. Його суть полягає в постановці власних запитань з теми, які виявляють зацікавленість учнів/учениць тією чи іншою стороною питання; здійсненні стислого опису інформації з теми, яку учні/учениці отримали на уроці, а також у плануванні власних кроків щодо можливих шляхів навчання упродовж уроку. Метою використання прийому є прагнення навчити учнів/учениць аналізувати власні знання з теми, яка буде розглядатися на уроці.

Наведемо приклад. Тема уроку «Що було, коли мене не було?» [Волощенко, Козак, Остапенко 2020: 45–47].

Покрокові завдання, які мають бути виконанні у ході використання прийому:

Крок 1. Продемонструйте таблицю «З – Х – Д». Поясніть, що в першому стовпчику записуємо те, що діти знають з теми, яка вивчається.

Крок 2. Оголосіть тему і запишіть висловлювання дітей, що вони знають з цієї теми.

Крок 3. Попросіть учнів визначитися з тим, що б вони хотіли ще дізнатися з цієї теми та запишіть у другий стовпчик таблиці.

Крок 4. Обговоріть з дітьми, яким чином можна знаходити відповіді на поставлені ними запитання.

Крок 5. Завершуючи заняття (чи вивчення теми) заповніть зі здобувачами освіти третій стовпчик таблиці («Дізналися»).

Минуле – це події, хто такі скіфи? що відбулося.

Скіфи – кочові племена, які жили на території сучасної України понад 2000 років.

Теперішнє – це події, що відбуваються зараз.	Яка спадщина нам дісталась від скіфів?	Курган Товста Могила, «скіфське золото» (скіфська пектораль)
Майбутнє – це події, що тільки плануються.	Які чудеса і таємниці зберігає українська земля?	Золоті та срібні скарби; античний перстень із зображенням Ахілла; стилізоване зображення хижої тварини; кремнієвий спис та ін.

Можна під час записів у колонках таблиці позначати імена дітей, що посилять їхню самооцінку.

Метод «Павутинка дискусії» навчає учнів/учениць виробляти й формулювати аргументи, висловлювати думки з дискусійного питання у виразній і стислій формі, переконувати інших, що саме є невід’ємною складовою формування критичного мислення в учнів/учениць початкової школи. Він дає можливість визначити власну позицію, формує навички відстоювати свою думку, поглиблює знання з обговорюваної проблеми.

Так, при вивченні теми «Доісторична епоха» [Я досліджую світ 2021: 9] у 4-му класі можна використати запропонований метод на етапі сприймання й осмислення навчального матеріалу в процесі практичної діяльності.

Завдання. Учитель/вчителька запитує: «Чому потрібно вивчати історію своєї країни?» та об’єднує дітей у пари. Парам встановлює час – до 5 хвилин, щоб придумати та записати по три аргументи на підтримку кожної позиції («так» і «ні»). Кожна пара учнів/учениць об’єднується з іншою парою. Вони розглядають ті відповіді, які дали на підтримку обох сторін з цього запитання і роблять доповнення до своїх списків. Учні/учениці обговорюють запропоноване питання поки не дійдуть якогось висновку. Свою позицію записують у комірку «Висновок» унизу таблиці «Павутинка дискусії».

Чи потрібно вивчати історію своєї країни?

Так	Ні
Кожен повинен знати історію свого народу, своєї держави, бо без минулого немає майбутнього.	Неможливо вивчити та запам’ятати все, що колись відбувалося. Це марна трата часу.

Той, хто не знає національної історії, ніколи не зможе зрозуміти свого народу й діяти на його благо.

Вивчення історії вказує людям на помилки, зроблені предками, і дає змогу виправити їх.

Вивчаючи історію, ми повертаємося до минулого. Це заважає нам правильно діяти в майбутньому.

Історія розповідає про минуле, значить її події вже не актуальні.

Висновок

Використання методу «Товсті і тонкі питання» є невід’ємною складовою формування критичного мислення. Правильно поставити запитання як з боку вчителя, так і з боку учнів є досить важливим в освітньому процесі. Вагомим є організація опитування (взаємоопитування) за темою, при якому «тонке» питання передбачає репродуктивну однозначну відповідь (частіше це «так» або «ні»), а «товсте» (проблемне) вимагає глибокого осмислення завдання, раціональних міркувань, пошуку додаткових знань і аналізу інформації. Це дає можливість навчити здобувачів освіти розрізняти і формулювати закриті й відкриті запитання та стимулювати роботу з ними, організувати взаємодію і взаємоопитування учнів/учениць [Пометун 2019].

Так, при вивченні теми «Тарас Шевченко на Тернопільщині. Що зберігає історичну пам’ять?» у 3-му класі [Волощенко, Козак, Остапенко 2020: 67–69] варто використати цей метод як на етапі сприймання й осмислення навчального матеріалу, так і на етапі консолідації знань, умінь і навичок.

Завдання. Учні/учениці, працюючи в парах, самостійно заповнюють таблицю та озвучують одне одному запитання з метою отримання відповідей на них.

Важливо перед початком роботи пояснити різницю між «тонкими» й «товстими» запитаннями та навести приклади.

Приклад:

«Тонкі» запитання

- Хто написав «Кобзар»?
- Як називають Тараса Шевченка?
- Чи правильна теза, що Тарас Шевченко – видатний поет та художник?
- Які населені пункти Тернопільської області відвідав Тарас Шевченко?

«Товсті» запитання

- Чому, на Вашу думку, Тарас Шевченко вирушив у експедицію Тернопіллям?
- Які наслідки мала експедиція Тараса Шевченка для сучасників/сучасниць?
- Щоб Ви відчували, якби були учасником/ учасницею експедиції разом з Тарасом Шевченком?

Складання таблиці може виявитись складним для учнів/учениць, тому вчитель має поетапно контролювати й корегувати роботу здобувачів освіти.

Вправу «Алфавіт» можна використовувати як на етапі консолідації знань, умінь і навичок (що на нашу думку більш ефективно), так і на етапі актуалізації знань та мотивації навчальної діяльності учнів/учениць, щоб пригадати вивчене на попередньому уроці.

Суть вправи полягає в тому, що на кожному букву алфавіту учням/ученицям необхідно написати слово, яке стосується теми уроку. Мета – розвивати пам’ять, увагу, уяву, логічне мислення; формувати словниковий запас.

Наведемо приклад застосування вправи при вивченні теми «Що ти розкажеш про Україну друзям з Європи?» у 1-му класі [Волощенко, Козак, Остапенко 2018: 112–113].

Завдання. Написати якнайбільше фактів по темі, що вивчається. Кожне слово-факт має починатися з літери абетки.

А	автомобіль	Б	бандура	В	вишиванка
Г	герб	Ґ	ганок	Д	державна
Е	енергія	Ж	жито	З	земля
І	ідея	К	Київ	Л	Луцьк
М	Миколай	Н	народ	О	оберіг
П	прапор	Р	родина	С	Софія
Т	трембіта	У	Україна	Ф	фото
Х	хата	Ц	цукерка	Ч	Чубинський
Ш	Шевченко	Ю	юшка	Я	Ярослав

Також на етапі консолідації знань, умінь і навичок буде ефективною стратегія «6W». Суть її полягає у тому, що учні/учениці ставлять до партнерів/партнерок запитання «Чому?» (англійською мовою «Why?») – звідси походить назва методу) на кожен їх репліку. Звичайно, тільки шістьма запитаннями «Чому?» не завжди можна обмежитися, тому назва стратегії «6W» є досить умовною. Її мета – навчити здобувачів освіти будувати ланцюжок запитань для аналізу теми, пошуку нової корисної інформації, над якою раніше могли ніколи не задумуватись.

Ефективним буде запропонована стратегія при вивченні теми «Про що розповідають нам пам’ятки природи та культури?» у 2-му класі [Волощенко, Козак, Остапенко 2019: 13–14].

Завдання. Учитель/вчителька пропонує учням/ученицям побудувати ланцюжок запитань, працюючи в парах.

Наприклад:

1. **ЧОМУ** потрібно вивчати та знати культурні пам'ятки?
Щоб знати та оберігати.
2. **ЧОМУ** потрібно оберігати пам'ятки культури?
Щоб залишити для сьогодення та майбутнього.
3. **ЧОМУ** ми маємо залишати пам'ятки культури для минулого та сьогодення?
Вони розповідають про минуле, яким ми маємо пишатись.
4. **ЧОМУ** ми пишаємось своїм минулим?
Це історія нашої держави та краю.
5. **ЧОМУ** потрібно знати про минуле своєї держави?
Без минулого немає майбутнього.
6. **ЧОМУ** без минулого немає майбутнього?
Вивчаючи минуле – творимо сьогодення.

Як результат роботи – побудова структурного ланцюжка з 6 запитань «Чому?» та 6 відповідей на них.

Методика проведення уроку інтегрованого курсу «Я досліджую світ» з громадянської та історичної освітньої галузі за технологією

розвитку критичного мислення залежить від його предметного наповнення і дидактичних завдань, від типу уроку, що варто враховувати вчителю.

Висновки. Таким чином, формування критичного мислення з громадянської та історичної освітньої галузі в початковій школі з інтегрованого курсу «Я досліджую світ» є необхідним елементом формування особистості. Інтерактивні методи й технології в контексті реформування сучасної системи освіти повинні мати вагомі переваги над традиційними, а тому їх необхідно впроваджувати та пропагувати. Саме розвиток критичного мислення сприяє усвідомленню отримуваної інформації та самостійному аналізу пропонуваніх ідей та різних точок зору. Перспективою подальших досліджень щодо формування критичного мислення в здобувачів освіти початкової школи є практичне втілення шляхів, форм та методів використання технології вчителями-практиками.

ЛІТЕРАТУРА

1. Волощенко О. В., Козак О. П., Остапенко Г. С. Я досліджую світ : підруч. для 4 кл. закл. загал. серед. освіти (у 2-х част.). Ч. 1. Київ : Світич. 2021. 144 с.
2. Волощенко О. В., Козак О. П., Остапенко Г. С. Я досліджую світ : підруч. для 3 кл. закл. загал. серед. освіти (у 2-х част.). Ч. 1. Київ : Світич. 2020. 144 с.
3. Волощенко О. В., Козак О. П., Остапенко Г. С. Я досліджую світ : підруч. для 3 кл. закл. загал. серед. освіти (у 2-х част.). Ч. 2. Київ : Світич. 2020. 144 с.
4. Волощенко О. В., Козак О. П., Остапенко Г. С. Я досліджую світ : підруч. інтегр. курсу для 1 кл. закл. загал. серед. освіти (у 2-х част.). Ч. 1. Київ : Світич. 2018. 128 с.
5. Волощенко О. В., Козак О. П., Остапенко Г. С. Я досліджую світ : підруч. для 2 кл. закл. загал. серед. освіти (у 2-х част.). Ч. 2. Київ : Світич. 2020. 128 с.
6. Методи й технології розвитку критичного мислення на уроках у початковій школі: практичний кейс (громадянська та історична освітня галузь) : навч.-метод. посіб. / авт.-упоряд.: Г. Єрко, Ю. Луцьок. Луцьк : КЗВО «Луцький педагогічний коледж», 2022. 76 с.
7. Пометун О. Запитання на уроці: Навіщо? До кого? Як і про що? : метод. посіб. для вчителів загальноосвітніх шкіл. Київ, 2019. 96 с.
8. Пометун О. І. Нова українська школа: розвиток критичного мислення учнів початкової школи : навч.-метод. посіб. Київ : ВД «Освіта», 2020. 192 с.
9. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
10. Я досліджую світ : підруч. для 4 кл. закл. загал. серед. освіти (у 2-х част.). Ч. 2 / Т. В. Воронцова, В. С. Пономаренко, І. В. Лавренєва, О. Л. Хомич, Н. В. Андрук, К. С. Василенко. Київ : Вид-во «Алатон». 2021. 152 с.

REFERENCES

1. Voloshchenko, O. V., Kozak, O. P., Ostapenko, H. S. (2021). *Ya doslidzhuiv svit [I explore the world]* : pidruch. dlia 4 kl. zakl. zahal. sered. osvity (u 2-kh chast.). Ch. 1. Kyiv : Svitych. 144 s. [in Ukrainian]
2. Voloshchenko, O. V., Kozak, O. P., Ostapenko, H. S. (2020). *Ya doslidzhuiv svit [I explore the world]* : pidruch. dlia 3 kl. zakl. zahal. sered. osvity (u 2-kh chast.). Ch. 1. Kyiv : Svitych. 144 s. [in Ukrainian]
3. Voloshchenko, O. V., Kozak, O. P., Ostapenko, H. S. (2020). *Ya doslidzhuiv svit [I explore the world]* : pidruch. dlia 3 kl. zakl. zahal. sered. osvity (u 2-kh chast.). Ch. 2. Kyiv : Svitych. 144 s. [in Ukrainian]
4. Voloshchenko, O. V., Kozak, O. P., Ostapenko, H. S. (2018). *Ya doslidzhuiv svit [I explore the world]* : pidruch. intehr. kursudlia 1 kl. zakl. zahal. sered. osvity (u 2-kh chast.). Ch. 1. Kyiv : Svitych. 128 s. [in Ukrainian]
5. Voloshchenko, O. V., Kozak, O. P., Ostapenko, H. S. (2020). *Ya doslidzhuiv svit [I explore the world]* : pidruch. dlia 2 kl. zakl. zahal. sered. osvity (u 2-kh chast.). Ch. 2. Kyiv : Svitych. 128 s. [in Ukrainian]